

**Външнотърговският обмен на България по река Дунав
в периода на войните (1912–1918) – тенденции, измерения,
промени**

**Bulgaria's Foreign Trade Exchange along the Danube River during
the War Period (1912–1918) – Trends, Dimensions, Changes**

Маргарита МАРИНОВА, Емилия ВАЧЕВА
Margarita MARINOVA, Emilia VACHEVA

DOI: 10.61836/MJIE5978

Received: 03.07.2025
Available online: 21.11.2025

Abstract: *Foreign trade was one of the most severely affected domains of the Bulgarian economy during the 1912–1918 wars. This was particularly true during the years of World War I. During the war years, given the closing of the Straits and other important trade routes as a consequence of the country's foreign policy commitments, the Danube River (together with land roads and railways) became one of the main channels through which imports and exports were accomplished. The subject of this article is foreign trade on the Danube River, which is carried out from its seven main ports. The thematic-chronological approach is applied. The study is based on data from the Statistical Collections on Bulgaria's Trade with Foreign Countries. They were published by the Directorate of Statistics. The Danube's place as one of the routes for the transportation of goods during the war years is established. The trade of imports and exports in quantity and value during the Balkan Wars (1912–1913) and the short-lived peace period in 1914 has been traced. The fluctuations compared to the pre-war level of 1911 have been proven. The indicators in the years of the First World War have been analyzed in detail. The most important changes that occurred in them have been indicated. Special attention has been paid to the trend towards a significant decline in the quantity of exports, which mainly consist of cereals. The categories of stock groups that have the largest share in both imports and exports have been indicated. The conclusion has been derived that the First World War greatly disrupted the Danube export trade, while the shocks in the import trade were not so seldom and in 1917–1918 it functioned fully. At the end, the ranking of the Danube cities in 1918 according to their role and importance in the country's foreign trade is analyzed and a comparison is made with that in 1911. It is concluded that Ruse, Svishtov and Lom remained important centers of import trade and that in 1918 the Danube ports did not really participate in Bulgaria's export trade.*

Keywords: *Danube River, Balkan Wars, World War I, foreign trade, product group categories, import and export trends*

JEL: *N14, N44, N74, N94*

Въведение

Темата за външната търговия на България в годините на войните (1912–1918) не е била обект на самостоятелно проучване. Някои аспекти от нея са засегнати в общи изследвания за икономическото развитие на страната тогава и най-вече за стопанската политика на правителствата. Целта на представената статия е да се проследи отражението на Балканските войни и на Първата световна война върху външнотърговския обмен, осъществяван по река Дунав. Потърсени са отговори на следните въпроси: какви са промените при вноса и износа по количество и по стойност; кои са водещите стокови групи при вноса и износа; с кои държави се извършва обмен по р. Дунав; какво е мястото на отделните пристанища в него? Проучването е базирано изцяло на данни от годишните Статистики за търговията на България с чуждите държави, издавани от Дирекцията по статистика, като се привлечени и изследвания, в които се съдържа информация по посочените проблеми. Използван е тематично-хронологическият подход, като вносет и износет се разглеждат паралелно в два обособени периода: 1911–1914 г. (предвоенната година, годините на Балканските войни и следвоенното възстановяване през 1914 г.) и 1915–1918 г. (участието на България в Първата световна война). Включването на 1911 г. е с оглед промените в дунавската търговия през войните да се съпоставят с нейното състояние в предвоенното време.

Мястото на река Дунав като един от пътищата на превоза през 1911–1918 година

Река Дунав представлява един от пътищата, по който се извършва превоза на стоки за и от България наред с Черно море и сухоземните и жп пътищата – т.е. сушата (по определението на Кирил Попов) (Роров, 1916, pp. 367 – 368). Основните нейни пристанищни центрове са Видин, Лом, Никопол, Оряхово, Русе, Свищов, Сомовит. По силата на Букурещкия мирен договор от 1913 г. другите два пристанищни града Силистра и Тутракан преминават към Румъния. Нов път на превоз през 1913 г. става Бяло море.

През Балканските войни (октомври 1912 – юли 1913) поради спиране, а впоследствие ограничаване на търговията с Турция и затварянето на Проливите почти целият внос се осъществява през сухопътната сръбската граница и отчасти по Дунав, а износет за Западна Европа по жп път и по Дунав през Галац и Браила. Ролята на Черно море силно намалява. Тенденцията към увеличаване, макар и в различна степен, на ролята на сушата и на Дунав продължава и през Първата световна война.

Таблица 1 и Таблица 2 позволяват да се определи мястото на р. Дунав в сравнителен план с другите пътищата на превоза през 1911–1918 г.

Таблица 1.

Процентен дял от стойността на вноса по пътищата на превоза (1911–1918)

път	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Ч.море	42,8	42,35	27,79	36,67	15,22	2,02	1,75	8,80
Дунав	23,1	25,57	35,12	28,76	34,01	34,84	24,69	24,63
Б.море			0,36	2,03	6,19	0,27	0,36	0,06
суша	34,1	32,08	36,72	32,54	44,58	62,84	73,20	66,51

Източник: Таблицата е съставена въз основа на обработка на данните от Статистиките за търговията на Царство България с чуждите държави за 1911–1918 г., посочени в литературата.

Таблица 2.

Процентен дял от стойността на износа по пътищата на превоза (1911–1918)

път	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Ч.море	49,0	46,21	34,92	40,69	2,52	1,01	0,04	0,07
Дунав	29,1	31,15	38,29	26,38	53,41	27,13	2,66	1,51
Б.море			2,59	13,45	11,01	2,10	3,63	14,47
суша	21,9	22,64	24,20	19,48	33,06	69,75	93,67	83,95

Източник: Таблицата е съставена въз основа на обработка на данните от Статистиките за търговията на Царство България с чуждите държави за 1911–1918 г., посочени в литературата.

Анализът на данните от Таблица 1 и Таблица 2 сочи, че в предвоенната 1911 г. по процентен дял от стойността на вноса Дунав заема трето място след Черно море и сушата, а от стойността на износа – второ място след Черно море. През 1912 г. спрямо 1911 г. това подреждане не се променя, а през 1913 г. Дунав е на втора позиция след сушата при вноса и на първа при износа.

Конюнктурното разместване вследствие на двете Балкански войни е кратко-трайно и през 1914 г. Дунав отново е на същите места, както през 1911 г.

По време на участието на България в Световната война при вноса Дунав заема твърдо втора позиция след сушата. Процентният дял е най-висок през 1915 г., след което следва спад и в края на войната делът е с 10 пункта по-нисък спрямо 1915 г. По-голямо разместване в позициите настъпва при износа. През 1915 г. Дунав излиза на първо място след сушата, през 1916 г. – на второ, а през 1917–1918 г. на трето. През последните две години процентният дял спада с повече от 20 пункта спрямо 1916 г. и износът е символичен. Черно море почти не участва в износа.

Можем да заключим, че през Световната война ролята на Дунав като път на превоза при вноса на България нараства и тя е вече втора по процентен дял в стойността на вноса след сушата (трета през 1911 и 1914 г.), а при износа на-

малява – в края на войната тя е трета по значение (втора през 1911 и 1914 г. след сушата), отстъпвайки на сушата и Бяло море.

Тенденции във вносно-износната търговия по р. Дунав през 1911–1918 година

Внимателният преглед на публикуваните данни в Статистическия годишник на България за 1913–1921 г. за състоянието на външната търговия на страната през 1911–1918 г., както и някои проучвания, ни дават основание да очертаем следните общи тенденции, които действат в този сектор. В България през 1912 г. стойността на вноса се увеличава спрямо 1911 г., през 1913 г. спада под довоенното ниво, а през 1914 г. вече значително го надвишава. Същото движение се отчита и при вноса по количество. При износа положението е различно. През 1912 и 1913 г. и по стойност, и по количество той намалява спрямо нивото на 1911 г. и въпреки че през 1914 г. се забелязва известно увеличение, износът не надвишава довоенното ниво.

През Първата световна война промените при вноса не са еднопосочни: през 1915–1916 г. и по стойност и по количество вносът пада под нивото на 1914 г., а през 1917–1918 г. двата показателя нарастват значително, особено през 1918 г., но тогава се достигат и надвишават нивата от 1911 и 1914 г. само по стойност, но не и по количество. Промените при износа по количество и по стойност са различни. От 1915 до 1917 г. износът по количество бележи непрекъснато намаление, а през 1918 г. има леко увеличение. Стойността на износа¹ след спада през 1915–1916 г. нараства през 1917–1918 г. над нивата на 1911 и 1914 и през двете години (Berov, 1985, pp. 25–26; Statistical Yearbook, 1924, p. 129).

Тенденциите, които действат при дунавската търговия по някои показатели имат различия от общата картина. Това се потвърждава от анализа на данните от Таблица 3.

Таблица 3.

Внос и износ по количество и по стойност по р. Дунав (1911–1918)

година	Внос по количество в кг	Внос по стойност в лв	Износ по количество в кг	Износ по стойност в лв
1911	210 441 936	46 110 984	399 286 339	53 611 294
1912	217 517 176	54 494 607	319 955 755	48 715 272
1913	174 480 374	66 474 685	242 414 338	35 732 591
1914	224 565 069	69 438 265	269 648 082	40 744 108

¹ Въпросът за тази динамика в стойността на износа изисква специално изследване. Тук само можем да предположим, че в известна степен отношение към проблема може да има инфлационния характер на цените и увеличаване износа на промишлени и селскостопански суровини през 1917–1918 г., чиито цени са по-високи от тези на зърнените храни, чиито износ тогава намалява.

1915	80 018 818	24 994 341	135 445 794	58 442 795
1916	60 695 119	31 156 341	47 149 548	25 985 189
1917	129 906 895	41 655 026	7 193 534	7 668 083
1918	243 873 435	139 704 387	3 890 025	6 255 181

Източник: Таблицата е съставена въз основа на обработка на данните от Статистиките за търговията на Царство България с чуждите държави за 1911–1918 г., посочени в литературата.

Видно е, че Балканските войни не засягат чувствително вноса по Дунав и той през 1914 г. надвишава довоенното ниво и по количество и по стойност; при износа се забелязва траен спад и той не достига показателите от 1911 г. и по количество, и по стойност. През 1915–1916 г. вносът спада под нивото на 1914 г. и по количество и по стойност, а през 1917–1918 г. бележи ръст и по двата показателя и през 1918 г. надвишава нивата на 1911 и на 1914 г. Износът през всичките четири години и по количество и по стойност непрекъснато намалява и не се отбелязва увеличаване стойността на износа през 1917–1918 г. и на количеството през 1918 г.

При изследване на вноса и износа на България през 1915–1918 г., в това число и този по Дунав, трябва да се отчитат три важни момента. Първо, периодичното въвеждане на забрани за износ на зърнени храни и други важни за изхранване на войската и населението продукти като част от политиката на държавата за военно-временен регулиране на стопанството (такива има и през Балканските войни). Забраните в определени периоди се вдигат, а когато действат, при липсата на достатъчно контрол, от страната се изнасят за Централните сили големи количества от тях било то със специални разрешителни на Министерския съвет, или контрабандно (Katsarkova, 1996, pp. 94–103). Второ, непълнота на официалната статистика. Тя не отчита: доставките на храни за Германия съгласно германо-българската военна конвенция от 1915 г. (на сума 451,38 млн. лв. през 1915–1918 г.); износът под контрола на Германското етапно управление в края на 1916 и през 1917 г. с шлепове по Дунав и този чрез колети в пломбирани вагони, които само от април до октомври 1917 г. възлизат приблизително на 2000–2500 т зърнени храни; контрабандният износ на реквизирани или закупени храни от германска страна, които се изнасят през Лом, Свищов и Русе в каси, скрити във въглища и др. (Katsarkova, 1970). Трето, при вноса от съюзните държави, главно от Германия, готовите изделия се внасят на тройно и четворно по-високи цени, а износът на българските суровини се заплаща по сравнително ниски цени (Katsarkova, 1970, pp. 203–204).

Вносът и износът по река Дунав през 1911–1914 година

Обработката на огромния обем данни за вноса и износа, публикувани в Годишните статистики за външната търговия на България, ни позволяват, без пре-

тенция за пълнота и изчерпателност, да представим една кратка обобщена картина на дунавската търговия през военния период.

Артикулите, с които се търгува, са обособени от Дирекцията по статистиката в 27 категории стокови групи, които имат различно значение при вноса и износа. Вниманието ще бъде насочено към тези, които имат висок процентен дял по количество и по стойност в общия внос и износ от дунавските пристанища в съответните периоди.

През 1911–1914 г. 80% от общия внос по количество през всички дунавски пристанища осигуряват девет от тези групи, а именно: „Вещества за дърводелство, резбарство, плетарство и изделия от тях“, „Колониални стоки“, „Текстилни вещества и стоки от тях“, „Камъни, земи, стъкла и изделия от тях“, „Машини, инструменти и апарати“, „Вещества за горене“, „Метали и изделия от тях“, „Смоли, минерални масла и лепкави вещества“ и „Кожии и кожени изделия“. Балканските войни оказват различно влияние върху вноса на артикули от тези категории. При някои се наблюдават нестабилни тенденции. Например „Веществата за дърводелство, резбарство, плетарство и изделия от тях“ през 1911 г. заемат най-голям дял от вноса през дунавските пристанища: 64 168 408 кг, което формира 30,01% от общото количество на вноса от всички пристанищата през годината, а по стойност 5 344 566 лв. (11,59 %); през 1912 г. показателите са по-високи; през 1913 г. спадат сериозно и макар вносът през 1914 г. да се увеличава по количество на 62 177 855 кг (27,68%) и по стойност 6 748 077 лв. (9,72 %), той не достига нивото от 1911 г.

При категорията „Колониални стоки“ количеството и стойността се променят неравномерно през годините, но тенденцията е към спад, който е ясно изразен: от 3,14% от вноса по количество и 6,36 % от стойността на вноса (6 607 355 кг; 2 930 657 лв.) през 1911 г. до съответно 2,00% и 2,83% през 1914 г. (4 488 426 кг; 1 964 140 лв).

За други артикули войните от 1912–1913 г. оказват стимулиращо въздействие. При категорията „Текстилни вещества и стоки от тях“ се наблюдава нарастване на вноса, както по количество, така и по стойност, спрямо нивото от 1911 г, но през 1914 г. се отбелязва спад. Подобна тенденция се откроява и при категорията „Машини, инструменти и апарати“. При стоките от категорията „Веществата за горене“ след спада през 1912 г. започва нарастване и през 1914 г. те заема 23,52% от общия внос по количество за същата година от всички пристанища (52 814 777 кг) и 2,95% дял от вноса по стойност (2 048 397 лв.). Сходна е тенденцията и при вноса на артикулите от категорията „Смоли, минерални масла и лепкави вещества“, който нараства и през 1914 г. достига до 15 257 092 кг, а по стойност 2 985 556 лв, което в дялове в проценти е съответно 10,54% и 6,58%. Вносът на стоки от категорията „Кожии и кожени изделия“ следва тенденция на нарастване през двете балкански войни, но тя е прекъсната през 1914 г., когато

количеството намалява значително – от 819 685 кг, (0,39%) от общото количество на вноса през 1911 г. на 364 907 кг (0,16%) през 1914 г.

Вносът на артикули от стоковата категория „Камъни, земи, стъкла и изделия от тях“ бележи низходяща тенденция. През 1911 г. вносът по количество достига 19 243 954 кг, а по стойност 1 501 840 лв. През 1914 г. вносът по количество намалява до 13 942 270 кг, докато по стойността леко се повишава до 1 669 743 лв. И при вноса на стоки от категорията „Метали и изделия от тях“ през 1912–1913 г. има спад и през 1914 г. не се достига довоенното ниво.

Вносът на стоки от посочените групи има важно значение за развитието на българското индустриално производство, тъй като осигурява нужните суровини, горива и машини.

Анализът на износната листа на дунавските пристанища насочва към извода, че от там се изнасят основно артикули от стоковата категория „Зърнени храни и произведения от тях“², че от 1908–1909 г. този износ нараства, но тенденцията е прекъсната през 1912 г. и през 1914 г. не се достига довоенното ниво. Обработените статистически данни сочат, че през 1911 г. зърнените храни представляват 93,49% (373 319 184 кг) от общия за годината от всички дунавски пристанища износ по количество; през 1912 г. – 91,81% (293 773 066 кг); през 1913 г. – 94,41% (228 885 546 кг); през 1914 г. – 97,13% (261 920 252 кг). При износа по стойност техният процентен дял от стойността на целия износ по години от всички дунавски пристанища е 89,15% през 1911 г. (47 962 618 лв.), 86,41% през 1912 г. (42 098 120 лв.); 85,43% през 1913 г. (30 528 398 лв.) и 83,25% през 1914 г. (35 586 537 лв.).

След загубата на Силистра, която през 1911 г. заема първото място по износ на зърнени храни (56 565 430 кг; 7 508 836 лв), пристанищата след нея Оряхово, Лом и Видин застават в челната тройка на най-големите износители по Дунав. През 1912 г. редът е следния: Оряхово (59 003 314 кг; 9 025 300 лв.), Лом (58 935 201 кг; 8 105 746 лв.), Видин (43 611 152 кг; 6 594 199 лв.); през 1913 г. Лом (53 200 038 кг; 7 090 106 лв.); Оряхово (42 094 113 кг; 5 779 935 лв.); Видин (41 319 084 кг; 6 186 472 лв.); През 1914 г. Оряхово (73 529 712 кг; 10 198 851 лв.); Лом (48 298 305 кг; 6 475 489 лв.); Видин (32 521 404 кг; 4 691 998 лв.). Изчисленията показват, че през Балканските войни Лом е най-големия износител на зърнени храни в рамките на дунавската търговия (Оряхово през 1913 г. регистрира спад). Високият износен потенциал на западните дунавски пристанища се дължи най-вече на плодородието на околията в северозападна България, които ги захранват с големи количества зърнени храни.

Износът на артикули от категориите „Хранителни и произведения от живот-

² В тази категория стоки се включват пшеница, ръж, ечемик, царевича, ориз, боб, различни видове брашна и др.

ни“; „Плодове, и зеленчуци, семена и други растителни произведения“; „Кожии и кожени изделия“ допълва селскостопанската по характер експортна листа. Макар количествата да не са големи, цените на артикулите са очевидно по-високи от тези за зърнените храни и това осигурява техния не малък процентен дял в стойността на износа. Така например изнесените през 1913 г. животински произведения възлизат на 0,94% от общото количество на износа за годината от всички дунавски пристанища, но те формират 6,40% от стойността му. Най-големи износители са Русе, Лом и Оряхово. Износът на плодове и зеленчуци, който става основно от Русе, Оряхово и Свищов, през 1912 г. представлява 3,72% от общия износ по количество и 6,69% от износа по стойност. Кожените изделия през 1914 г. съставляват 0,36% от износа по количество и 4,99% от износа по стойност.

Въпреки че не достига довоенното ниво, дунавската износна търговия остава жизнена с потенциал за нарастване (Роров, 1912), който не успява да се прояви на практика главно поради световната война.

Вносът и износът по река Дунав през 1915–1918 година

В периода на Първата световна война при по-голямата част от разглежданите в предходния период девет стокови групи се наблюдават колебливи тенденции. Най-значителен спад през 1915–1917 г. има при вноса на материали за дърводелство и на текстилни изделия. При втората група обаче, през 1918 г. по количество и стойност се отбелязва силно нарастване и достигнатите стойности са най-високите за военните години (1 598 722 кг, което е 0,24% от общия внос по количество от всички пристанища за годината, на стойност 39 599 325 лв. (28,34%).

Вносът на стоките от групата на смолите и минералните вещества (тук влизат катран, рафиниран петрол и др.) достига своя връх през 1915 г. (16 504 660 кг; 4 766 225 лв.). В следващите години настъпва значителен спад, най-силно проявен през 1917 г. (3 547 317 кг; 3 324 383 лв.). Имаме известни основания до допуснем, че това е вследствие на неизпълнени задължения от страна на съюзниците за доставка на стоки, сред които са и посочените, необходими за нуждите на армията (Katsarkova, 1970, p. 203).

И при други категории стоки вносът намалява. Сред тях са машините и апаратите, колониалните стоки, камъните и стъклата, както и кожите и кожените изделия. При металните изделия спад е отчетен през 1915 и 1917 г., а увеличение по количество и по стойност – в периода 1916–1918 г.

Както вече посочихме в изложението по-горе, дунавският внос бележи нарастване през 1917–1918 г. Вносът от кои стокови групи най-вече допринася за това?

Най-значително увеличение за тези години по количество се наблюдава при вноса на веществата за горене (дърва и въглища). През 1917 г. те възлизат на 62

654 790 кг (48,23% от общия внос за годината от всички пристанища) на стойност 3 514 144 лв. (8,44%), а през 1918 г. съответно 109 683 045 кг (44,98%), възлизащи на 8 876 626 лв. (6,35%). (За сравнение – през 1915 г. се внасят 1 307 986 кг, а през 1916 г. – 5 858 327 кг).

На следващо място бихме поставили категорията „Стоки, неименовани в други категории“. Тя включва артикули, изцяло свързани с войната: барут, динамит, патрони, азбестови материали, фойерверки и други. През 1917 г. вносът възлиза на 47 136 931 кг (36,29%) на стойност 7 442 749 лв. (17,87%), а през 1918 г. на 81 630 652 кг (33,47%) на стойност 7 652 545 лв. (5,39%).

Интерес представлява вносът от категорията „Зърнени храни и произведения от тях“, който нараства през 1917 и особено през 1918 г. През 1917 г. се внасят 2 909 639 кг (2,25% от общия внос по количество от всички пристанища) на стойност 902 662 лв. (2,17%), а през 1918 г. 15 799 379 кг (8,48%) на стойност 9 096 264 лв. (6,51%). Изтощените стопански възможности на България, за което говори почти спрения износ на зърнени храни през тези години, налагат да се внасят храни за армията и гражданското население (За сравнение – през 1915 г. се внасят 668 532 кг, през 1916 г. – 1 216 333 кг).

Въпреки че вносът на „Вещества за хартиената индустрия и произведения от тях“ има малък процентен дял във вноса по количество, за 1917 г. той осигурява 5,54% от стойността на вноса, а за 1918 г. – 4,96%. Същото се отнася и за вноса на артикули от категорията „Химически произведения“ – през 1917 г. те осигуряват 11,79% от стойността на вноса, а през 1918 г. 3,59%.

Всичко това ни дава основания на предложим хипотезата, че вносът през 1917 и особено през 1918 г. е свързан в най-голяма степен, в сравнение с този от предходни години, с нуждите на войната и с усилията за обезпечаване на продоволствената сигурност на България.

В годините на Световната война дунавският износ бележи непрекъснат спад. През 1917–1918 г. някои стоки спират да се изнасят, или се изнасят в много ограничено количество, почти символично, сред които са и зърнените храни. Въпреки това през 1915–1918 г. те запазват най-висок процентен дял по количество – 83,98% (162 670 752 кг), от количеството на целия дунавски износ през четирите години и 41,33% от износа по стойност (40 655 581 лв). И макар процентният дял по стойност да е по-нисък от този в предходни години, той е най-висок спрямо процентния дял в общия износ по стойност, който формират останалите категории стокови групи през 1915–1918 г.

И през Първата световна най-много зърнени храни в рамките на дунавската търговия се изнасят от западните пристанища. Анализът на данните сочи, че най-големи експортни възможности показва Оряхово. През 1915 г. показателите на Оряхово и Лом, както и предишните години, са много близки – Оряхово изнася 25 717 698 кг (4 680 696 лв), а Лом 26 762 466 кг (5 751 058 лв). През 1916 г.

Лом изостава значително от Оряхово, което изнася 16 594 581 кг (3 899 738 лв), а Лом – 8 929 733 кг (2 100 871 лв). И макар през 1917 г. Оряхово да изнася символичните 4 кг (2 лв), а Лом 421 275 кг (77 000 лв), а през 1918 г. Лом не изнася, а Оряхово изнася 2 кг (3 лв), изчисленията сочат, че и по количество, и по стойност през целия период на Първата световна война Оряхово е най големия износител на зърнени храни по Дунав (общо 42 312 281 кг; 8 580 434 лв), а Лом е на второ място (36 112 474 кг; 7 851 929 лв). И не само това, Оряхово е и най-големия български износител на зърнени храни, тъй като другият силен експортър по сушата – София изнася през 1915–1918 г. едва 1 432 281 кг на стойност 577 100 лв. Независимо че не е свързано с жп мрежата на страната, Оряховското пристанище остава предпочитан пункт за износа на храни от богатите му прилежащи околии.

През 1915–1918 г. се увеличава износьт на артикули от други стокови категории. Животинските произведения осигуряват 2,33% от количеството на износа и 7,47% от стойността му; плодовете и зеленчуците – съответно 1,57% и 3,09%; кожите – 0,79% и 8,68%; Нараства делът на артикули от категорията „Текстилни вещества и стоки от тях“. Те формират 0,77% от износа от дунавските пристанища през четирите години по количество и 12,64% по стойност. Прави впечатление, че износьт на артикули от тези стокови категории бележи по-сериозно увеличение след сключената временна търговска спогодба през октомври 1916 г. между ЦК на СГОП с представителите на съюзните държави (тя позволява на Германия и Австро-Унгария да изнасят от България големи количества ценни селскостопански продукти), заменена с търговски договор от 27 октомври 1917 г. между Дирекцията на СГОП и на германското и австрийско военно министерство (Katsarkova, 1970, p. 203).

Расте и износьт на артикули от други категории, които в предходния етап не се изнасят от всички пристанища и са в малки количества. Сред тях са „Тор и отпадъци“, като износьт на стоки от тази категория формира 2,71% от износа по количество и 1,74% от износа по стойност за периода 1915–1918 г. ; „Метали и изделия от тях“ – съответно 1,01%, и 5,67%; „Колониални стоки“ – 1,41%, от количеството на износа и 15,02% от стойността на износа. „Вещества за щавене и боядисване, бои и лакове“ – съответно 3,86% и 3,68%. За отбелязване е, че от Лом, след като зърненият износ намалява и от 1917 г. спира, започват да се изнасят метални изделия и колониални стоки, каквито преди не са изнасяни от там. А Свищов през 1917–1918 г. вече изнася и колониални стоки.

В предишния период Оряхово и Лом лидират в дунавската търговия при износа по количество и по стойност (без 1914 г., когато Русе заем второ място по стойност на износа). През 1915–1918 г. Русе излиза начело в износа по количество и стойност, следват Лом и Свищов. Русе изнася стоки от всички категории и това му осигурява водещата позиции.

Участие на чуждите държави във вноса и износа по р. Дунав през 1911–1918 година

През довоенната 1911 г. на първите пет места при вноса по стойност в търговията по Дунав се нареждат Австро-Унгария (35,55%), Германия (18,61%) Румъния (16,84%), Англия (10,14%) и Франция (4,91%). През Балканските войни и през 1914 г. тези държави без Франция, която е изместена от Русия, продължават да осигуряват основната част от вноса като настъпват някои размествания в подреждането. През 1912 г. отново начело е Австро-Унгария (36,15%), Румъния излиза на втора позиция (20,77%), следват Германия, (16,68%), Англия (9,14%), Русия (4,46%). През 1913 г. Русия заема първа позиция (33,97%), следвана от Австро-Унгария (25,74%), Германия (11,85%), Румъния (11,21%), Англия (7,27%). През 1914 г. наело е Германия (33,76%), следват Австро-Унгария (30,77%), Румъния (14,01%), Англия (8,11%) и Русия (4,18%).

Най-големият дял от износа по Дунав през 1911 г. се отравя към Белгия (34,24 %), следват Англия (30,05%), Германия (11,05%), Австро-Унгария (8,81%), Франция (6,34%). През следващите години до 1915 г. отново тези държави поемат основната част от дунавския износ. От 1913 статистиката отчита един нов адресат – „неустановено местоназначение“: при събирането на сведения в митниците понякога българските търговци износители не са в състояние да знаят и да заявят в митническите декларации истинското назначение на храните, които се изнасят за Галац и Браила, тъй като те впоследствие се отправят за други страни и данните за тях минават към тази рубрика. През 1912 г. най-много се изнася за Австро-Унгария (23,57%), през 1913 г. за неустановено местоназначение (24,09%), през 1914 г. за Англия (31,44%).

Включването на България в Първата световна война внася промени при държавите-партньори, с които се търгува по Дунав. Драстичните са те при износа – той почти изцяло е ориентиран към военните ни съюзници Германия и Австро-Унгария. През 1915 г. за Германия отива 45,94 % от целия износ, а за Австро-Унгария – 31,57%; за Румъния – 11,32%, за неустановено местоназначение – 7,46%. През 1915 г. износът за Германия представлява 61,73 %, а за Австро-Унгария 34,24%. Незначителни количества се изнасят за Румъния и Турция. През 1917 г. и 1918 г. делът на Германия е съответно 65,33% и 56,57%, а Австро-Унгария – 31,13% и 40,23%.

Внос в България през Световната война осъществяват не много държави. През 1915 г. стоки се внасят от Румъния (33,93%); Австро-Унгария (29,87%); Германия (16,01%); Италия, (5,65%); Англия (3,92%) и др. От 1916 до 1918 г. включително най-голям вносител е Австро-Унгария (44,11%, 34,65%, 33,68%) следвана от Германия (28,34%, 29,85%, 30,04%) и Румъния (23,03%, 29,85%, 26,36%) Значително по-малко е вносът от Турция и Швейцария.

Мястото на дунавските пристанища във вноса и износа на България през 1911–1918 година

Показател за резултатите от отражението на Балканските войни и на Първата световна война върху търговията по р. Дунав е и промяната в позициите на нейните пристанища във вноса и износа на България през 1918 спрямо 1911 г. Таблица 4 предоставя данни за това.

Таблица 4.

Процентен дял на дунавските пристанища от стойността на вноса и износа на България (1911–1918) (с шрифт *Italic* е изписан дялът на износа)

митница	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Видин	1,40 <i>3,70</i>	1,49 <i>4,35</i>	1,26 <i>7,30</i>	1,23 <i>3,14</i>	0,78 <i>2,85</i>	0,54 <i>1,43</i>	0,47 <i>0,24</i>	0,31 <i>0,04</i>
Лом	1,01 <i>3,75</i>	1,57 <i>5,73</i>	1,43 <i>7,94</i>	3,71 <i>4,29</i>	0,68 <i>5,98</i>	9,72 <i>5,31</i>	4,88 <i>0,59</i>	7,02 <i>0,53</i>
Никопол	0,09 <i>0,88</i>	0,13 <i>1,31</i>	0,07 <i>1,10</i>	0,10 <i>0,82</i>	0,03 <i>1,03</i>	0,00 <i>0,51</i>	0,09	0,04
Оряхово	1,14 <i>4,41</i>	0,94 <i>6,32</i>	0,56 <i>7,23</i>	0,72 <i>6,67</i>	0,08 <i>4,46</i>	0,17 <i>4,10</i>	0,13 <i>0,00</i>	0,12 <i>0,00</i>
Русе	12,95 <i>3,90</i>	14,15 <i>4,28</i>	25,87 <i>6,70</i>	15,10 <i>5,70</i>	30,36 <i>32,81</i>	20,86 <i>14,14</i>	16,64 <i>1,11</i>	13,62 <i>0,56</i>
Свищов	2,76 <i>2,54</i>	3,47 <i>2,64</i>	3,55 <i>3,01</i>	2,63 <i>4,28</i>	1,75 <i>0,86</i>	3,36 <i>0,71</i>	2,19 <i>0,38</i>	2,03 <i>0,00</i>
Силистра	1,00 <i>5,12</i>	0,86 <i>1,56</i>						
Сомовит	2,54 <i>1,98</i>	2,73 <i>2,19</i>	2,31 <i>1,57</i>	5,27 <i>2,67</i>	0,33 <i>2,00</i>	0,09 <i>0,98</i>	0,31	1,50
Тутракан	0,23 <i>3,01</i>	0,23 <i>2,93</i>	0,05 <i>4,01</i>					

Източник: Таблицата е съставена въз основа на обработка на данните от Статистиките за търговията на Царство България с чуждите държави за 1911–1918 г., посочени в литературата.

Промените, видни от Таблица 4, дават основание при вносна търговия да обособим крайдунавските градове в три групи. В първата са Видин, Оряхово, Никопол, които към 1918 г. губят, макар и относително малкото си значение на вносни центрове, което имат до 1915 г. Във втората група са стабилно стоящите Русе (процентният дял нараства с близо един пункт спрямо 1911 г.), Свищов (спад с един пункт), Сомовит (спад с половин пункт). Най-висок процентен дял Русе отбелязва през 1915 г., а Свищов през 1912 г. В третата е феноменът Лом, който през 1918 г. е с увеличен дял от шест пункта спрямо 1911 г. Възходът му започва стремително от 1916 г., когато достига най-висок процентен дял. Отношение към тази промяна, според нас, има включването на Лом в жп мрежата през 1913

г., което значително увеличава областта, която обслужва и става най-удобното пристанище за София. При износната търговия всички дунавски пристанища до 1915–1916 г. са в работен режим, най-висок процентен дял в износа има Русе през 1915 г. През останалите две военни години те престават реално да участват в износната търговията на България (количествата, които се изнасят от някои пристанища са символични) с изключение на Русе и Лом, но техният процентен дял е незначителен от общия за страната. Загубата на Силистра и Тутракан в дългосрочна перспектива ще носи стеснение на българския стокообмен.

Вместо заключение

Войните (1912–1918) показват значението на река Дунав като важен път на българската външна търговия. При непредвидените обстоятелства, които военните конфликти създават и несигурността, която носят, нейните пристанища при все, че не всички са модернизирани, поемат голяма част от товаропотока. Това дава допълнителни аргументи на критиците на държавната политика за преимуществото развитие на Черноморската търговия. Още през 1913 и 1914 г. дискусиите за бъдещето на дунавските градове се разраства с нова сила, а през 20-те години на XX в. двете основни тези са окончателно формирани: първата, да се създаде малък дунавски търговски флот, който да циркулира между пристанищата и да се изградят хубави шосейни и междуградски пътища, вместо железници, които да улесняват и износа и вноса; втората, да се модернизират пристанищата, за да се намали времето за товарене и разтоварване и те да имат пряка връзка с железниците. В навечерието на Втората световна война със създаденото през 1935 г. държавното предприятие „Речно крайбрежно плаване“ се откриват нови перспективи пред дунавската търговия.

REFERENCES:

- Berov, L., 1985. The Economy of Bulgaria during the Balkan and Inter-Allied Wars (1912–1913). *Historical Review*. Vol. 41, no. 11, pp. 19–31. [Беров, Л., 1985. Икономиката на България през Балканската и Междусъюзническата война (1912–1913 г.). *Исторически преглед*. Т. 41, № 11, с. 19–31].
- Katsarkova, V., 1970. The plundering of Bulgaria by German imperialism during the First World War (1915–1918). *Proceedings of the Higher Economic Institute „Karl Marx“*. Vol. 2 (1969), pp. 165–223. [Кацаркова, В., 1970. Ограбването на България от германския империализъм през периода на Първата световна война (1915–1918 г.). *Трудове на Висшия икономически институт „Карл Маркс“*. Т. 2 (1969), с. 165–223].
- Katsarkova, V., 1996. The Economy of Bulgaria and Economic Policy during the Years of the First World War (1914–1918). In: Sazdov, D., I. Petkova, I. Stoyanov,

- V. Katsarkova, L. Spasov, M. Nikova, M. Dimitrov. *Problems of the Economic History of Bulgaria*. Sofia: University Publishing House Stopanstvo, pp. 88–112. [Кацаркова, В., 1996. Икономиката на България и стопанската политика през годините на Първата световна война (1914–1918 г.). В: Саздов, Д., И. Петкова, И. Стоянов, В. Кацаркова, Л. Спасов, М. Никова, М. Димитров. *Проблеми от стопанската история на България*. София: Университетско издателство Стопанство, с. 88–112].
- Popov, K., 1912. The influence of the war on the foreign trade of Bulgaria. *Journal of the Bulgarian Economic Society*. Vol. 16, no. 8–9, pp. 601–608. [Попов, К., 1912. Влиянието на войната върху външната търговия на България. *Списание на Българското икономическо дружество*. Т. 16, № 8–9, с. 601–608].
- Popov, K., 1916. *Economic Bulgaria in 1911. Statistical Research*. Sofia: State Printing House. [Попов, К., 1916. *Стопанска България през 1911 г. Статистически изследвания*. София: Държавна печатница].
- Statistical Yearbook of the Bulgarian Kingdom. Years V–XIV – 1913–1922, 1924*. Sofia: State Printing House. [*Статистически годишник на Българското царство. Години V–XIV – 1913–1922, 1924*. София: Държавна печатница].
- Statistics on the trade of the Kingdom of Bulgaria with foreign countries, the movement of ships and the average annual market prices of domestic animals, the more important items of living and wages in 1911, 1914*. Sofia: State Printing House. [*Статистика за търговията на Царство България с чуждите държави, движението на корабите и средните годишни пазарни цени на домашните животни, по-важните предмети за живеене и надниците през 1911 г., 1914*. София: Държавна печатница].
- Statistics on the trade of the Kingdom of Bulgaria with foreign countries, the movement of ships and the average annual market prices of domestic animals, the more important items of living and wages in 1912, 1919*. Sofia: State Printing House. [*Статистика за търговията на Царство България с чуждите държави, движението на корабите и средните годишни пазарни цени на домашните животни, по-важните предмети за живеене и надниците през 1912 г., 1919*. София: Държавна печатница].
- Statistics on the trade of the Kingdom of Bulgaria with foreign countries. Import, export, warehouse and transit in 1913, 1914 and 1915, 1921*. Sofia: State Printing House. [*Статистика за търговията на Царство България с чуждите държави. Внос, износ, антрепозит и транзит през 1913, 1914 и 1915 г., 1921*. София: Държавна печатница].
- Statistics on the trade of the Kingdom of Bulgaria with foreign countries. Import, export, warehouse and transit in 1916, 1917 and 1918, 1925*. Sofia: State Printing House.

[Статистика за търговията на Царство България с чуждите държави. Внос, износ, антрепозит и транзит през 1916, 1917 и 1918 г., 1925. София: Държавна печатница].

Correspondence address:

Margarita Marinova – Associate Professor, PhD

Centre for Economic History Research

1700 Sofia, Bulgaria

E-mail: mar_stemar@abv.bg

SCOPUS Researcher ID: 57415596800*

Web of Science Researcher ID: AAR-4454-2020

<https://orcid.org/0000-0003-3550-6602>

Emilia Vacheva – Assistant Professor, PhD

‘D A. Tsenov’ Academy of Economics

2, Emanuil Chakarov Srt.

5250 Svishtov, Bulgaria

E-mail: emilia.vacheva@abv.bg

SCOPUS Researcher ID: 57415841900